

дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх педагогів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BILAN Valentyna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, psychology, primary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University.

Scientific c interests: professional training of future specialists.

BEVZIUK Maryna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, psychology, primary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University.

Scientific c interests: professional training of future specialists.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2026 р.

Стаття прийнята до друку 16.03.2026 р.

УДК 37.015.3:159.954.3:159.925:316.77

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-139-142

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

БОРИДКО Ольга –

асистент кафедри української мови
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3455-656X>
e-mail: olga.boridkoo@gmail.com

ЧАЙКОВСЬКА Ульяна –

асистент кафедри української мови
Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4833-5593>
e-mail: ulyanaachaikovska@gmail.com

ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено ґрунтовне дослідження вербальної та невербальної комунікації як важливих складових освітнього процесу та необхідних умов ефективно педагогічної взаємодії. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі комунікативних умінь педагога в умовах модернізації освіти, цифровізації навчання та орієнтації на особистісно зорієнтований підхід. Увагу зосереджено на теоретичному осмисленні комунікації як багатовимірного процесу обміну інформацією, смислами та емоційними станами між учасниками освітнього середовища.

У роботі розкрито зміст і функції вербальної комунікації в навчальній діяльності, зокрема її значення у формуванні знань, розвитку мислення, мовленнєвої культури та навчальної мотивації здобувачів освіти. Проаналізовано особливості педагогічного мовлення, його логічну структурованість, доступність, емоційну насиченість та відповідність віковим і індивідуальним особливостям учнів. Наголошено на ролі мовлення як засобу управління навчальною діяльністю, організації пізнавальної активності та встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі навчання.

Окрему увагу приділено невербальній комунікації як важливому елементу педагогічної взаємодії. Розглянуто основні види невербальних засобів спілкування, зокрема міміку, жести, пантоміміку, позу, зоровий контакт, інтонаційні характеристики мовлення та просторову організацію освітнього середовища. Обґрунтовано їхній вплив на емоційний стан учнів, рівень довіри до викладача, сприйняття та інтерпретацію навчальної інформації. Підкреслено, що невербальні сигнали часто виконують регулятивну та мотиваційну функції, сприяючи створенню сприятливого психологічного клімату в навчальній групі.

У статті також проаналізовано взаємозв'язок вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі та доведено, що їх узгоджене використання підвищує ефективність навчання. Зазначено, що невідповідність між словесним повідомленням і невербальною поведінкою педагога може знижувати рівень засвоєння матеріалу та негативно впливати на навчальну мотивацію. Окреслено особливості комунікативної взаємодії в умовах дистанційного та змішаного навчання, де значення невербальних засобів зазнає трансформації, але не втрачає своєї важливості.

Ключові слова: вербальна комунікація, невербальна комунікація, освітній процес, педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування, комунікативна компетентність педагога, навчальна мотивація, психологічний клімат, ефективність навчання, професійна діяльність викладача.

BORIDKO Olha –

Assistant of the Department of Ukrainian Language
Higher Education Institution «Podillia State University»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3455-656X>
e-mail: olga.boridkoo@gmail.com

CHAIKOVSKA Uliana –

Assistant of the Department of Ukrainian Language
Higher Education Institution «Podillia State University»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4833-5593>
e-mail: ulyanaachaikovska@gmail.com

VERBAL AND NONVERBAL COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article provides a comprehensive study of verbal and nonverbal communication as essential components of the educational process and necessary conditions for effective pedagogical interaction. The relevance of the topic is determined by the increasing role of teachers' communicative skills in the context of educational modernization, digitalization of learning, and orientation toward a learner centered

approach. Attention is focused on the theoretical understanding of communication as a multidimensional process of exchanging information, meanings, and emotional states among participants in the educational environment.

The paper reveals the content and functions of verbal communication in educational activity, particularly its significance in knowledge formation, development of thinking, speech culture, and learning motivation of learners. The characteristics of pedagogical speech are analyzed, including its logical structure, accessibility, emotional expressiveness, and correspondence to learners' age and individual characteristics. Emphasis is placed on the role of speech as a means of managing educational activity, organizing cognitive engagement, and establishing subject to subject relationships in the learning process.

Special attention is given to nonverbal communication as an important element of pedagogical interaction. The main types of nonverbal means of communication are examined, including facial expressions, gestures, pantomime, posture, eye contact, intonational features of speech, and spatial organization of the educational environment. Their influence on learners' emotional state, the level of trust toward the teacher, and the perception and interpretation of educational information is substantiated. It is emphasized that nonverbal signals often perform regulatory and motivational functions and contribute to the creation of a favorable psychological climate in the learning group.

The article also analyzes the relationship between verbal and nonverbal communication in the educational process and proves that their coordinated use increases learning effectiveness. It is noted that inconsistency between verbal messages and the teacher's nonverbal behavior can reduce the level of material comprehension and negatively affect learning motivation. The features of communicative interaction in distance and blended learning environments are outlined, where the role of nonverbal means undergoes transformation but does not lose its significance.

Key words: verbal communication, nonverbal communication, educational process, pedagogical interaction, pedagogical communication, teacher communicative competence, learning motivation, psychological climate, learning effectiveness, professional activity of a teacher.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку системи освіти характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими суспільними, культурними та технологічними змінами. Орієнтація на компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи актуалізує проблему ефективної педагогічної комунікації як провідного чинника успішної організації освітнього процесу. У цих умовах зростає значення не лише змісту навчального матеріалу, а й способів його подання, характеру взаємодії між педагогом і здобувачами освіти, а також якості комунікативного впливу викладача.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемам педагогічного спілкування, питання комплексного аналізу взаємодії вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі потребує подальшого теоретичного осмислення. Особливої уваги потребує визначення шляхів підвищення комунікативної компетентності педагогів як важливої складової їхньої професійної діяльності. У зв'язку з цим дослідження ролі вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі є актуальним і своєчасним та має важливе теоретичне і практичне значення для розвитку сучасної педагогічної науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що проблема вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі активно досліджується в Україні як у контексті формування комунікативної компетентності студентів, так і в аспекті розвитку професійної майстерності педагогів. Зокрема, робота Задільської Г. М. присвячена вивченню невербальної комунікації як однієї зі складових комунікативної компетентності студентів-філологів у закладах вищої освіти, де розкрито основні компоненти невербального спілкування та їхній внесок у професійне становлення майбутніх педагогів-філологів [3].

Дослідження Дерби С. і Ніколаєвої Н. розглядає опанування невербальної комунікації усного мовлення української мови іноземними студентами, підкреслюючи, що невербальні засоби є невід'ємною частиною міжкультурної комунікації й ефективного навчального спілкування у вивченні мови як іноземної [1].

В останні роки з'явилися також праці, які зосереджують увагу на нормативних та практичних

аспектах вербальної комунікації в педагогічному дискурсі. Так, дослідження І. Дудко та соавторів аналізує особливості реалізації вербального впливу у сучасному педагогічному дискурсі, що важливо для розуміння ролі мовлення в управлінні навчальним процесом [2]. Таким чином, українські дослідники представляють об'єктивну і різнопланову наукову базу, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти вербальної та невербальної комунікації в освіті. Проте більшість сучасних робіт мають фрагментарний характер або зосереджуються на окремих вікових чи педагогічних групах, що свідчить про потребу в подальшому комплексному дослідженні цієї проблеми з урахуванням динамічних змін освітнього середовища.

Мета статті. Метою статті є теоретичний аналіз особливостей вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі, визначення їхньої ролі в забезпеченні ефективної педагогічної взаємодії та обґрунтування значення комунікативної компетентності педагога для підвищення якості освіти. У межах дослідження передбачається з'ясування специфіки використання вербальних і невербальних засобів спілкування в сучасному освітньому середовищі, а також окреслення умов їхнього гармонійного поєднання з урахуванням традиційних і дистанційних форм навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вербальна та невербальна комунікація в освітньому процесі виступають складовими єдиного комунікативного простору, що забезпечує ефективну взаємодію між учасниками навчального середовища. У сучасній українській науковій парадигмі ці види комунікації розглядаються не лише як технічні засоби передачі інформації, а як інтегральні компоненти педагогічної майстерності, що впливають на мотивацію здобувачів освіти, їхню емоційну сферу та процес засвоєння знань. Так, у дослідженні Литвина Н. Б., Качака Т. Б. та Круля Л. М. відзначено, що ефективне педагогічне мовлення передбачає синтез словесних й поза-словесних засобів спілкування, оскільки саме таке поєднання сприяє більш повному розумінню навчальної інформації здобувачами освіти. Вербальний блок у цьому контексті реалізує подачу змістового навантаження, а невербальний забезпечує підтекст, який розкриває емоційні та соціальні аспекти ситуації спілкування [4].

Невербальні сигнали є важливою складовою міжособистісного спілкування і можуть мати як вроджений, так і набутий характер. До вроджених проявів належать універсальні мімічні реакції, пов'язані з базовими емоціями людини, тоді як набуті невербальні засоби формуються у процесі соціалізації, під впливом культурних норм, виховання та професійного досвіду. Слід наголосити, що саме невербальна інформація, зокрема жести, міміка, поза, погляд та інтонація, здебільшого має підсвідомий характер і тому передає більш правдиві сигнали про емоційний стан, наміри та ставлення мовця, ніж вербальні висловлювання, які можуть свідомо контролюватися.

Важливою складовою невербальної комунікації є ті елементи поведінки, що передають інформацію поза межами словами висловленого тексту, зокрема жести, міміка, поза, зоровий контакт та інтонація. Українські дослідники вказують, що невербальні засоби можуть виконувати регулятивну, мотиваційну, емоційну та інтерпретативну функції, істотно впливаючи на процес взаємодії педагога і здобувачів освіти. У роботі Задільської Г. М. визначено, що невербальна комунікація є невід'ємною частиною комунікативної компетентності студентів-філологів, оскільки вона сприяє формуванню міжособистісної чутливості та здатності адекватно інтерпретувати невербальні сигнали співрозмовника [3].

Не менш значущим елементом невербальної комунікації в аудиторії є вираз обличчя. Міміка виступає важливим індикатором емоційного стану, зацікавленості або байдужості, згоди чи незгоди зі сказаним. Через візуальний контакт студенти отримують інформацію про ставлення співрозмовників до вербалізованого змісту, а також коригують власну мовленнєву поведінку відповідно до реакцій партнерів по спілкуванню. Таким чином, обличчя стає своєрідним комунікативним центром, що поєднує емоційний і когнітивний компоненти взаємодії.

Важливо зазначити, що використання невербальних засобів комунікації значною мірою залежить від характеру та формату навчальної діяльності. На практичних заняттях можна спостерігати різні моделі невербальної поведінки, зумовлені специфікою виконуваних завдань. Зокрема, під час проектної роботи, коли двоє або більше студентів спільно працюють над розв'язанням певної проблеми, переважає діловий тип взаємодії. У таких ситуаціях учасники зазвичай розміщуються поруч, по один бік робочої поверхні, що сприяє концентрації уваги, координативній дії та відчуттю партнерства.

Натомість під час обговорень і дискусій доцільним є створення відкритого комунікативного простору, який забезпечує рівність позицій та психологічний комфорт усіх учасників. Розміщення студентів за круглим столом сприяє формуванню атмосфери довіри, невимушеності та взаємної поваги, активізує невербальну взаємодію та стимулює вільний обмін думками. У такому середовищі невербальні сигнали набувають особливого значення, оскільки вони підтримують діалог, знижують рівень напруження та підвищують ефективність навчальної комунікації загалом.

Синтез вербальних і невербальних компонентів комунікації в освітньому процесі має важливі наслідки для організації зворотного зв'язку між педагогом та здобувачами освіти. У сучасній практиці навчання,

зокрема в умовах дистанційного та змішаного формату, забезпечення ефективного зворотного зв'язку стає складним завданням через обмеження у фізичній присутності та традиційних невербальних каналах. Проте саме комплексне використання вербальних і невербальних засобів у цифровому середовищі може компенсувати ці обмеження, створюючи нові форми інтерактивного зворотного зв'язку. Наприклад, аналіз невербальних елементів у дистанційних відеозустрічах дозволяє відстежувати увагу, емоційне включення учасників і адаптувати педагогічні стратегії відповідно до ситуації.

У межах опрацювання та систематизації теоретичних джерел було з'ясовано, що ефективність педагогічної комунікації значною мірою зумовлюється гармонійним поєднанням вербальних і невербальних засобів взаємодії. Вербальна складова забезпечує логічну організацію висловлювання та передавання змісту повідомлення, тоді як невербальні компоненти відображають внутрішні установки, емоційні стани та мотиваційні чинники мовця, які часто залишаються поза сферою свідомого контролю. Саме взаємодія цих двох рівнів комунікації створює цілісне мовленнєве повідомлення та впливає на його сприйняття адресатом.

Водночас важливе значення має не лише зміст інформації, а й мовна форма її подання, зокрема дотримання норм сучасної української літературної мови в усному й писемному мовленні. Педагогічне спілкування передбачає коректне використання акцентуаційних, орфоепічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних і стилістичних норм, оскільки мовлення викладача виконує не лише інформативну, а й нормативну та виховну функції. У цьому контексті педагог постає як мовленнєвий зразок, на який орієнтуються студенти у процесі формування власної комунікативної компетентності.

Таким чином, системний розгляд вербальної та невербальної комунікації у педагогічній взаємодії демонструє їхню взаємну доповнюваність, важливість для управління освітнім процесом і формування професійної та комунікативної компетентності учасників навчального середовища, оскільки поєднання цих засобів дозволяє створювати ефективні педагогічні стратегії, адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних і групових потреб здобувачів освіти, забезпечувати емоційний комфорт та психологічну підтримку, стимулювати активну участь студентів у навчальному процесі, сприяти формуванню партнерських і довірливих відносин між викладачем і учнями, а також підвищувати загальний рівень засвоєння знань і розвитку критичного та творчого мислення.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих висновків щодо вербальної та невербальної комунікації в освітньому процесі. По-перше, вербальна комунікація є основним інструментом передачі знань та організації навчальної діяльності, вона формує логіку викладу матеріалу, стимулює пізнавальну активність здобувачів освіти, розвиває мислення та мовленнєву культуру. Водночас вона не може повністю забезпечити ефективну педагогічну взаємодію без адекватного використання невербальних засобів, таких як жести, міміка, інтонація, поза та зоровий контакт, які виконують

регулятивні, мотиваційні та емоційні функції в навчальному процесі.

По-друге, дослідження підтвердило взаємодоповнюваність вербальних і невербальних компонентів комунікації, їхню інтегративну роль у формуванні комунікативної компетентності педагогів і здобувачів освіти. Узгоджене використання цих засобів сприяє створенню сприятливого психологічного клімату, розвитку партнерських відносин між учасниками освітнього процесу та підвищенню рівня засвоєння навчального матеріалу. Аналіз українських досліджень останніх років показав, що ефективна педагогічна взаємодія неможлива без свідомого поєднання словесних і позасловесних каналів спілкування та адаптації їх до вікових, психологічних і соціальних особливостей учнів.

Перспективи подальших наукових розвідок напряму пов'язані з кількома аспектами. По-перше, доцільно здійснити емпіричні дослідження щодо ефективності інтеграції вербальних і невербальних засобів у різних формах навчання, включаючи дистанційні та змішані формати, а також у міжкультурній комунікації. По-друге, важливо розробляти методики навчання педагогів усвідомленому використанню комунікативних стратегій, що включають синтез словесних і позасловесних елементів. По-третє, перспективним напрямом є вивчення індивідуальних та вікових особливостей сприйняття вербальних і невербальних сигналів учнів різного рівня підготовки, а також дослідження ролі емоційного компонента у процесі педагогічної взаємодії.

Таким чином, системне дослідження вербальної та невербальної комунікації відкриває нові горизонти для підвищення якості освіти, розвитку комунікативної компетентності учасників навчального процесу та формування сучасного інтерактивного освітнього середовища, що відповідає вимогам Нової української школи та сучасних міжнародних стандартів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дерба С. М., Николаєва Н. С. Опанування невербальної комунікації усного мовлення української мови іноземними студентами. *Наукові записки Націо-нального університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА. 2024. Вип. 23(91). С. 3-6.
2. Дудко І., Галона Н., Воловенко І., Кашуба Н. Особливості реалізації вербального впливу в сучасному педагогічному дискурсі (на матеріалі укр. мови). *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*. 2023. Т. 16. № se2. С. 83–93. DOI: <https://doi.org/10.14571/brajets.v16.nse2.83-93>.
3. Задільська Г. М. Невербальна комунікація як компонент комунікативної компетентності студентів-філологів. Електронний ресурс. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-188-77-80>
4. Литвин Н. Б., Качак Т. Б., Круль Л. М. Вербальне та невербальне мовлення у педагогічній практиці вищої школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ : Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 92. т. 1. С. 69–75.
5. Якимчук М.Ю., Багатко А.С. Роль невербальної комунікації у професійній діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. №5 (34). 2020. С. 31-35.

REFERENCES

1. Derba, S. M., Nikolaieva, N. S. (2024). Opanuvannya neverbalnoi komunikatsii usnoho movlennia ukrainскоi movy inozemnyimi studentamy [Mastering nonverbal communication in Ukrainian oral speech by foreign students]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohiia»*. Ostroh : Vyd-vo NaUOA. Vyp. 23(91). S. 3-6.
2. Dudko, I., Halona, N., Volovenko, I., Kashuba, N. (2023). Osoblyvosti realizatsii verbalnoho vplyvu v suchasnomu pedahohichnomu dyskursi (na materialii ukr. movy) [Features of verbal influence realization in modern pedagogical discourse (based on the Ukrainian language)]. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*. Т. 16. № se2. С. 83-93. DOI: <https://doi.org/10.14571/brajets.v16.nse2.83-93>. [in Ukrainian]
3. Zadijska, H. M. (2020). Neverbalna komunikatsiia yak komponent komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv-filolohiv [Nonverbal communication as a component of communicative competence of philology students]. *Elektronnyi resurs*. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-188-77-80> [in Ukrainian]
4. Lytvyn, N. B., Kachak, T. B., Krul, L. M. (2023). Verbalne ta neverbalne movlennia u pedahohichnii praktysii vyshchoi shkoly [Verbal and nonverbal speech in pedagogical practice of higher education]. *Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5 : Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. Kyiv : Vydavnychi dim «Helvetyka». Vyp. 92. t. 1. S. 69–75. [in Ukrainian]
5. Iakymchuk, M.Yu., Bahatko, A.S. (2020). Rol neverbalnoi komunikatsii u profesiinii diialnosti. *Prykarpatskyi iurydychnyi visnyk*. №5 (34). S. 31-35. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БОРІДКО Ольга – асистент кафедри української мови Закладу вищої освіти «Подільський державний університет».

Наукові інтереси: сфера наукових зацікавлень автора пов'язана з дослідженням педагогічної комунікації, особливостей використання вербальних і невербальних компонентів мовлення в освітньому середовищі, формуванням комунікативної компетентності здобувачів освіти, а також проблемами академічного письма та риторичної майстерності.

ЧАЙКОВСЬКА Ульяна – асистент кафедри української мови Закладу вищої освіти «Подільський державний університет».

Наукові інтереси: автора охоплюють проблематику педагогічної комунікації, вербальні та невербальні засоби мовлення в освітньому процесі, розвиток комунікативної компетентності студентів, а також питання академічного письма й риторики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BORIDKO OIha – Assistant of the Department of Ukrainian Language Higher Education Institution «Podillia State University».

Scientific interests: the author's research interests focus on the study of pedagogical communication, the use of verbal and nonverbal components of speech in the educational environment, the development of learners' communicative competence, as well as issues of academic writing and rhetorical mastery.

CHAIKOVSKA Uliana – Assistant of the Department of Ukrainian Language Higher Education Institution «Podillia State University».

Scientific interests: the author's research interests encompass issues of pedagogical communication, verbal and nonverbal means of speech in the educational process, the development of students' communicative competence, as well as aspects of academic writing and rhetoric.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2026 р.

Стаття прийнята до друку 12.03.2026 р.